

Natallia Vasilevich,
õigeusu teoloog ja inimõiguste kaitsja
(Konstantinoopoli patriarhaat)

Usuvabaduse üldstandardid ja nende rakendamine endistes sotsialismimaades

Usuvabaduse valdkonna standardid tulenevad erinevatest rahvusvahelise õiguse normidest, eelkõige rahvusvahelisest lepinguõigusest, mille raames võtavad riigid üksteise ja selleks eraldi loodud lepinguliste asutuste ees teatavaid kohustusi.

Euroopas täidavad seda rolli kaks peamist lepingut.

Esiteks on see **kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt** (1966) ning teiseks **Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon** (1950).

Esimene leping on seotud ÜRO tegevusega ja põhineb inimõiguste ülddeklaratsioonil. Seda tasandit käsitlen oma artikli esimeses osas.

Usuvabadusse puutuv on sätestatud kodaniku- ja poliitiliste õiguste konventsiooni artiklis 18.

Nimetatud artikkel sätestab õiguse usuvabadusele neljast aspektist.

1. Igal inimesel on õigus mõtte, südametunnistuse ja usuvabadusele. See õigus kätkeb vabadust omada või vastu võtta usku või veendumusi omal valikul ja vabadust tunnistada oma usku või veendumusi nii üksikult kui ka koos teistega avalikult või eraviisiliselt kultuse teenimise, religioosete ja rituaalsete tavade ja õpetuste täitmise näol.
2. Kedagi ei tohi allutada sundusele, mis piirab tema vabadust omada või vastu võtta usku või veendumusi omal valikul.
3. Usu ja veendumuste tunnistamise vabadus allub ainult seaduse poolt kehtestatud ja ühiskondliku julgeoleku, korra, tervise ja moraali, samuti teiste isikute põhiõiguste ja vabaduste kaitsmiseks vajalikele piiramistele.
4. Käesolevast paktist osavõtavad riigid kohustuvad austama vanemate ja vastavatel juhtudel seaduslike hooldajate vabadust tagada oma laste usuline ja kõlbeline kasvatus vastavalt oma veendumustele.

Siinkohal võivad asjakohased olla ka mõned teised pakti artiklid – näiteks õigus sõnavabadusele (art 19), rahumeelsetele kogunemistele (art 21) ja ühingute moodustamisele (art 22).

ÜRO struktuuris tegutseb **ÜRO Inimõiguste Komitee**, mis tõlgendab ja kommenteerib pakti sätteid. Usuvabadust käsitleva artikli 18 kohta avaldas komitee **üldmärkuse nr 22¹ (1993)**. Selles dokumendis selgitatakse üksikasjalikumalt, mida tähendab paktis viidatud õiguse sõnastus.

Näiteks art. 18 (1) näeb ette, et mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadust tuleb kaitsta, samas kui üldmärkuses märgitakse, et mõisteid „usk“ ja „religioon“ tuleb tõlgendada laialt, et hõlmata ka mittetraditsioonilisi religioone (2. punkt). Üldmärkuses soovitatakse usu- või veendumuste avaldamise vabaduse ulatust tõlgendada laialt, et see hõlmaks ka õigust usujuhte vabalt ametisse nimetada (4. punkt). Artikli 3. punkti kohta, kus on märgitud piirangud, millele võib usutunnistuse või veendumuste avaldamise õigust allutada, märgitakse üldmärkuses, et neid tuleks tõlgendada vastupidi, kitsalt (rangelt): „Piirangud **ei ole lubatud** nimetamata alustel, isegi kui need oleksid lubatud teiste paktiga kaitstud õiguste, näiteks **riikliku julgeoleku piirangutena**. Piiranguid võib kohaldada ainult nendel eesmärkidel, milleks need on ette nähtud, ning need **peavad olema otseselt seotud ja proportsionaalsed konkreetse vajadusega, millel need põhinevad**“ (8. punkt).

ÜRO Inimõiguste Komitee arutab ka kaebusi riikide tegevuse kohta juhtudel, mis väidetavalt rikuvad inimõigusi. See kord kehtib ainult nende ÜRO liikmesriikide suhtes, kes on esimese fakultatiivprotokolli osalised, ja puudutab võimalust esitada kaebusi väidetavate inimõiguste rikkumiste kohta. Näiteks Valgevene puhul sellist võimalust ei ole, sest 2022. aastal denonsseeris Aleksandr Lukašenka fakultatiivprotokolli, seega ei ole kusagil võimalik esitada kaebust oma õiguste kaitseks, kui Valgevene neid rikkunud on. Valgevene on seni ainus protokollist välja astunud riik Euroopas.

Komitee arutas 2012. aastal hageja Antonina Pivonose taotlusel Valgevene vastu suunatud usuvabadusega seotud kohtuasja (**Antonina Pivonos vs. Valgevene**)². Juhtum puudutas tikitud meieisapalve tekstiga pühaselina, mida Pivonos tänaval käes hoidis. Talle määrati trahv ebaseadusliku piketeerimise eest ja pühaselina konfiskeeriti. Tõsi, Pivonos esitas kaebuse artikli 19 (sõnavabadus), mitte artikli 18 (usuvabadus) alusel ja komitee rahuldaski tema kaebuse.

¹Üldmärkus 22. Artikkel 18 (48. istungjärk, 1993) [Elektroniline ressurss] // University of Minnesota. Inimõiguste Raamatukogu.

URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom22.html> (vaadatud 10.02.2025).

² Teatis nr 1830/2008, Antonina Pivonos vs. Valgevene, CCPR/C/106/D/1830/2008, 4. detsember 2012. a [Elektroniline ressurss] // University of Minnesota. Inimõiguste raamatukogu. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/hrcommittee/Rview1830sess106.html> (vaadatud 10.02.2025).

Sellele vaatamata ei ole teiste Euroopa riikide elanike seas kaebus inimõiguste komiteele peamine viis oma õiguste kaitsmiseks, sest Euroopa õigusruumis on olemas tõhusam mehhanism: Euroopa Inimõiguste Kohus. Seda rahvusvahelist kohtuasutust käsitletlen hiljem.

Lisaks **ÜRO Inimõiguste Komiteele**, mis jälgib pakti rakendamist, täidab järelevalvefunktsioone ka **ÜRO Inimõiguste Nõukogu**, millel on mitu mehhanismi.

Esimene neist on **üldine perioodiline järelevalve**, mille raames läbivad **kõik** ÜRO liikmesriigid iga nelja ja poole aasta tagant inimõigustealase vastastikuse hindamise. Esimene tsükkel käivitati 2008. aastal ja praeguseks on iga riik järelevalve läbinud kolm korda.

Teine on erimenetlused, st raportöride, ekspertide või töörühmade seisukohad kindlates inimõiguste küsimustes või inimõiguste kohta konkreetsel territooriumil. Usuvabaduse teemaga tegeleb ka **usu- ja veendumuste vabaduse eriraportöör**.

Tema mandaat on pakkuda sõltumatut ekspertiisi, jälgida olemasolevaid ja uusi takistusi usu- ja veendumuste vabaduse realiseerimisel ning anda soovitusi takistuste ületamise viiside ja vahendite kohta. Oletame, et soolise võrdõiguslikkuse küsimus kujutab endast probleemi usuvabaduse jaoks: kas nende kahe õiguse vahel võib tekkida kokkupõrge ja kui see on nii, siis kuidas selline konflikt tuleks lahendada.

Eriraportöörid koostavad igal aastal aruandeid oma temavaldkonna kohta.

Näiteks 2024. aastal pühendas usuvabaduse eriraportöör **Nazila Ganea** oma aruande rahu ja usuvabaduse vahelisele seosele³. Selles aruandes märkis ta, et usu- või veendumusvabadus mõjutab rahu saavutamise tingimusi ja motivatsiooni. Oma aruande punktis 50 juhtis ta tähelepanu järgmisele:

Relvakonfliktide tagajärjeks võivad olla tõsised piirangud üksikisikute õigusele oma usku või veendumusi järgida, näiteks kultuspaikade hävitamise kaudu. [See etteheide oli suunatud Venemaa Föderatsiooni valitsusele, kes oli alustanud agressioonisõda, milles hävines märkimisväärse hulk pühakodasid].

Eriraportöör juhtis tähelepanu veel ühele relvastatud konflikti tagajärjele, mis mõjutab nüüd Ukraina valitsuse ja Ukraina Õigeusu Kiriku vahelisi suhteid, ja mida kinnitab viide inimõiguste ülemkomissari büroo teatisele Ukraina valitsusele:

³ Religiooni- või usuvabadus. Peasekretäri märkus [Elektroniline ressurss] // ÜRO peaassamblee. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/213/80/pdf/n2421380.pdf> (vaadatud 10.02.2025).

Usu- või maailmavaateliste kogukondade suhtes võidakse kohaldada tugevdatud kontrolli ja väljendada kahtlusi seoses nende sidemetega teiste üksustega, sealhulgas süüdistusi terroristlike organisatsioonide liikmeks olemises või sümpaatias nende suhtes. Sellised oletused usu- ja usuvähemuste kollektiivsest süüst viivad nende tegevuse piiramiseni ... ja rünnakuteni nende kodude, vara ja pühakodade vastu nii riigi kui ka valitsusväliste jõudude poolt.

Eriraportöör teeb riikidele ettepaneku võtta mitmesuguseid meetmeid, ühelt poolt tagades,

et kõik riiklikud või muud osapooled, kes kutsuvad üles sõjale või vägivaldale, sealhulgas usu või veendumuste nimel, võetaks sõltumatu kohtu ees vastutusele kooskõlas rahvusvaheliste inimõiguste standarditega ning et selliste rikkumiste ohvritele pakutaks piisavat hüvitist (b).

Teisest küljest juhib eriraportöör tähelepanu sellele, et riik peaks hoiduma usuliste rühmituste liikmeteks olevate isikute vastutusele võtmisest,

usu- või maailmavaatelistesse vähemustesse ja kogukondadesse kuuluvate isikute kohtlemisest julgeolekuohuna ning et neid koheldaks vastavalt võrdsuse põhimõttele (d),

ning soovitab mitte luua ja toetada

valevastandust „julgeoleku tagamise“ ja inimõiguste, sealhulgas usu- või veendumuste vabaduse austamise vahel (f).

Vastupidi, riigid peaksid püüdma tagada

kindlat kaitset terrorismi ja vägivaldse ekstremismi vastu suunatud ekspansiivse iseloomuga seaduste ja poliitika vastu, mis lähtuvad kollektiivsest süüst või piiravad võimalust tunnistada oma usku või veendumusi (e).

See on oluline ülevaatlik raport usu- ja veendumuste vabaduse standardite kohta tänapäeva kontekstis ja ma soovitan kõigil seda põhjalikult lugeda.

Vaatleme teisi mehhanisme, mida erimenetlused hõlmata võivad.

Usuvabaduse eriraportöör võib külastada ka riike (maksimaalselt kahte riiki aastas), et uurida olukorda kohapeal ja esitada seejärel visiidi kohta aruande.

Lisaks võib eriraportöör saata valitsustele teatise. Need teatised võivad olla kolme liiki. Esimene neist on **üleskutse kohe reageerida** (*urgent appeal*) – juhul, kui rikkumised võivad põhjustada surma, on eluohtlikud või põhjustavad ohvritele väga

suurt kahju. Teine on kiri, mis **viitab rikkumistele** (*letter of allegation*), mis on juba aset leidnud ja mille tagajärjed ei ole tõenäoliselt ümberpööratavad, või võimalikele rikkumistele. Kolmandaks hõlmab eriraportööri mandaat õigust uurida seaduseelnõusid, seadusi, poliitilisi ja praktilisi meetmeid, mis võivad kahjustada õigust usuvabadusele, ning pärast uurimist esitab eriraportöör nende kohta kommentaare, järeldusi ja soovitusi.

Kui üksikisik või rühm usub, et tema õigust rikutakse või võidakse rikkuda, saab ta eriraportööriga ühendust võtta, saates talle e-kirja aadressil hrc-sr-freedomofreligion@un.org, või esitades teavet järgmisel lingil: <https://spsubmission.ohchr.org/>. Teavet esitav isik saab spetsiaalse tunnuse, millega ta saab hakata vormi täitma. Teave võib olla seotud usuvabaduse rikkumise, vastuvõetava seaduse või rakendatava poliitikaga. Enne sellise teabe esitamist soovitatakse uurida teisi sarnaseid juhtumeid ja eriraportööri kokkuvõtlikke aruandeid.

Meie organisatsioon „Kristlik visioon Valgevenele“, mille baasil tegutseb projekt „Kristlased sõja vastu,“ pöördus sel viisil riigi inimõiguste olukorra eriraportööri Anaïs Mareni poole. Raportis⁴ käsitleti usuvabadust Valgevenes poliitilise kriisi ja usukogukonna vastu suunatud repressioonide kontekstis, keskendudes ühinemisvabadusele kui usuvabaduse komponendile. Neid seisukohti võeti arvesse ja need kajastuvad ka aruandes.⁵

Nüüd jõuan artikli teise osa juurde ja vaatlen **Euroopa inimõiguste konventsiooni**⁶ norme, mis on seotud teise organisatsiooni, **Euroopa Nõukoguga**, mille liikmed on kõik Euroopa riigid peale Valgevene.

Euroopa konventsiooni lähenemine usuvabadusele on sarnane kodaniku- ja poliitiliste õiguste paktiga. Usuvabadust käsitletakse siin artiklis 9, mis on pühendatud mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadusele ja näitab, mida see õigus hõlmab. Artikkel sätestab ka selle, milliseid piiranguid võib sellele õigusele seada:

⁴ Materjalid Valgevene eriraportööri aruandeks nõukogule 2024. aastaks: usu- või veendumusvabadus seoses ühinemisvabadusega [Elektroniline ressurss] // Царква і палітычны крызіс у Беларусі. URL: <https://belarus2020.churchby.info/materialy-dlya-doklada-speczialnoj-dokladchicy-po-belarusi-sovetu-za-2024-god-svoboda-religii-ili-ubezhdenij-v-svyazi-so-svobodoj-assocziaczii/> (vaadatud 10.02.2025).

⁵Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in Belarus, Anaïs Marin (A/HRC/56/65) [EN/AR/RU/ZH] [Elektroniline ressurss] // ÜRO humanitaarasjade koordinatsioonibüroo (OCHA). URL: <https://reliefweb.int/report/belarus/report-special-rapporteur-situation-human-rights-belarus-anais-marin-ahrc5665-enarruzh> (vaadatud 10.02.2025).

⁶ Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon [Elektroniline ressurss] // COMPAS. Käsiraamat inimõiguste alase hariduse kohta koos noortega. URL: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (vaadatud 10.02.2025).

1. Igaühel on õigus mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusele; see õigus kätkeb vabadust muuta oma usku või veendumusi, samuti vabadust kuulutada usku või veendumusi nii üksi kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt kultuse, õpetamise, tava ja kombetalituse kaudu.

2. Vabadust kuulutada oma usku või veendumusi võib piirata üksnes seadusega ja juhul, kui see on demokraatlikus ühiskonnas vajalik ühiskondliku turvalisuse huvides, avaliku korra, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks.

Teises osas on samuti täpsustatud piirangute lubatud ulatus ja erandlikud (mitte laialt tõlgendatavad) piirangute alused. Seda täiendatakse sõnadega „vajalikkuse kohta demokraatlikus ühiskonnas“, mis nõuab, et õiguse piiramine ei tohi olla ülemäärane, peab olema proportsionaalne ja võtma arvesse, kas on olemas teisi, täpsemaid ja vähem valulikke viise sama õiguspärase tulemuse saavutamiseks, näiteks seoses avaliku julgeolekuga. Õigust piiravaid meetmeid võtavad riigid peavad tõendama, et vähem piiravate meetmetega ei oleks legitiimset eesmärki saavutatud.

Usuvabaduse õigusega on seotud täiendavad õigused: sõnavabadus (art 10), kogunemiste ja ühingute moodustamise vabadus (art 11) ning diskrimineerimise keelamine (art 14).

Nendest õigustest võib teha erandeid sõja- või muus hädaolukorras, mis ohustab rahva eluvõimet, kuid ainult „olukorra tõsiduse tõttu vältimatult vajalikul määral“ (art 15 lg 1). Selline erand peab samuti olema ajutine ja kestma ainult hädaolukorra kestuse ajal.

Euroopa konventsiooniga on loodud ka **Euroopa Inimõiguste Kohus**, millele nii üksikisikud kui ka rühmad võivad esitada kaebusi oma õiguste rikkumise või põhjendamatu piiramise kohta. Euroopa Inimõiguste Kohus ei vaata läbi mitte ainult individuaalseid kaebusi, vaid otsustab, kas konkreetsel juhul on rikutud õigust usuvabadusele (või muid õigusi). Kui rikkumine on toimunud, siis taastab ta õiguse, mida üksikisik või rühm ei ole suutnud siseriiklikus süsteemis saavutada. Samuti otsustab ta, kas riik on võtnud vajalikud meetmed, et taastada rikutud õigus, ning määrab riigi poolt makstava hüvitise kannatanutele rikkumisega tekitatud negatiivsete tagajärgede eest.

Lisaks sellele, et Euroopa Inimõiguste Kohus teeb otsuseid konkreetsete juhtumite kohta, kehtestab ta ka standardid konventsiooni kohase õiguse mõistmisel, tõlgendades konventsiooni norme, luues pretsedente.

Põhimõttelised otsused uutes probleemsetes valdkondades, kus ei ole ilmne, kas tegemist on õiguse rikkumisega, kas konkreetne rikkumine on õiguspärane või mitte,

nõuavad sageli Euroopa Kohtu suurkoja otsust. Näiteks otsus kohtuasjas **Lautsi vs. Itaalia** (tuntud ka kui „Itaalia koolide krutsifiksi kohtuasi“).

Usuvabaduse kollektiivset mõõdet käsitlevate lahendite hulgas on näiteks:

Manoussakis jt vs. Kreeka, milles Kreeka keelas Jehoova tunnistajate kogukonnal kasutada palvekoja ruume, kuna kohaliku õigeusu kiriku võimud ei andnud selleks luba;

Basaraabia metropoolia vs. Moldova, milles Moldova Vabariigi ametiasutused keeldusid registreerimast Rumeenia Õigeusu Kiriku Bessaraabia metropooliat, viidates muu hulgas sellele, et see võib kujutada ohtu riigi territoriaalsele terviklikkusele ja tegeleb poliitilise tegevusega, mis on „vastuolus Moldova avaliku korraga“;

ametiühing „Hea karjane“ vs. Rumeenia: kohtuasja lahendas suurkoda ja see puudutas Rumeenia Õigeusu Kiriku preestrite ametiühingut, mida ametiasutused keeldusid registreerimast ilma piiskopi loata;

Päästearmee Moskva osakond vs. Venemaa, kus Venemaa ametiasutused keeldusid organisatsiooni registreerimisest põhjendusega, et Päästearmee on oma nime ja struktuuri poolest paramilitaarne organisatsioon;

Hasan ja Chaush vs. Bulgaaria, mille sisuks oli konflikt Bulgaaria moslemikogukonnajuhhi isiku üle. Riik sekkus otsustusprotsessi ja registreeris oma eelistatud kandidaadi juhiks. Kohus otsustas selles kohtuasjas, et sellega rikuti õigust usuvabadusele, mis hõlmab kogukonna õigust organiseeruda vastavalt oma reeglitele, sealhulgas oma juhte valida, ning riik ei saa sellesse sisemisse protsessi sekkuda.

Serif vs. Kreeka – selles kohtuasjas käsitles kohus Rodopi osa moslemikogukonna toetusega mufti tagakiusamist põhjusel, et riik oli rikkunud õigust usuvabadusele – põhjendusel, et linnas oli juba tunnustatud mufti ja et oli vaja kaitsta kogukonda võimalike lahkarvamuste ja konfliktide eest. Kohus leidis siiski, et kogukonna jagunemine on pluralismi vältimatu tagajärg ja riik ei saa sellesse protsessi sekkuda, vaid peab tagama sallivuse olemasolevate rühmade vahel.

Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuste puhul mängib olulist rolli selline mõiste nagu kaalutlusruum (*margin of appreciation*), mis võtab arvesse kohalikku konteksti, ühiskonna või riigi eripära ning võimaldab religiooniga seotud suhteid vastavalt oludele erinevalt reguleerida. Näiteks kohtuasjas **S.A.S. vs. Prantsusmaa** („hidžaabi keelamise kohtuasi“) tunnistati burkade avaliku kandmise keeld Prantsusmaal õiguspäraseks, võttes arvesse Prantsusmaa eripära, selle ühiskonnakorda ja üksikisikute vahelise sotsiaalse suhtlemise traditsioone. Kohus

juhtis tähelepanu „ühiselu“ mõistele kui „teiste isikute õiguste ja vabaduste kaitse“ elemendile.

Kohus võtab oma otsustes arvesse ka konteksti – näiteks kohtuasjas **Eweida jt vs. Ühendkuningriik** taotlesid oma õiguste kaitset kaks hagejat, kuna nende tööandja keelas neil kanda religioosseid sümboleid ja nad leidsid, et see piirab nende õigust oma usku praktiseerida. Kuid kummagi keelu suhtes tegi kohus erinevad otsused. Näiteks Eweida, kopti kristlasest naine, kellel British Airways keelas vormiriietuse nõuete tõttu avalikult risti kanda, sai otsuse, mis leidis, et keeld on ebaseaduslik. Kuid proua Chaplin, kes töötas meditsiiniõena ja kandis risti ketiga kaelas, ei saanud seda õigust: kohus põhjendas seda meditsiinivormi erinõuetega ja patsientidele tiheda kliinilise kontakti ajal tekkivate ohtudega.

On mitmeid küsimusi, mille kohus jätab riigi otsustada ja mida ta ei lahenda, näiteks seda, kas naisel on õigus abordile ja kas eluõiguse kaitse laieneb lootele. Samuti ei hinda ta, kas üks või teine religiooniga suhtlemise süsteem on konventsiooniga kooskõlas või mitte – näiteks (riigikirikule või ametlikule religioonile) privilegeeritud staatuse andmine või vastupidi, ilmaliku riigi põhimõte –, kui see ei riku teistesse usunditesse kuuluvate inimeste õigusi.

Lisaks sellele on Euroopa Nõukogus olemas põhiseadusõiguse alane nõuandev organ, komisjon „Demokraatia õiguse kaudu“, mida tuntakse Veneetsia komisjoni nime all. Sellega ei ole liitunud mitte ainult Euroopa Nõukogu liikmesriigid, vaid ka teised riigid.

Veneetsia komisjon uurib seaduseelnõusid ja olemasolevaid seadusi, et teha kindlaks, kas need on demokraatlikud ja kooskõlas inimõigustega. Näiteks Ukraina seadus nr 8371, „Põhiseadusliku korra kaitsest usuliste organisatsioonide tegevusvaldkonnas“, mida inimõiguste organisatsioonid ja eksperdid on kritiseerinud, võiks minna Veneetsia komisjonile analüüsimiseks. Seaduseelnõu saatmine Veneetsia komisjonile näitaks riigi head tahet inimõiguste austamisel ning sellega kaasneksid soovitud, sealhulgas teiste riikide parimate tavade põhjal. Selline samm võiks toetada ka usuvähemuste usaldust riigiasutuste suhtes.

Veneetsia komisjon teeb koostööd ka OSCE demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste bürooga (ODIHR), mille raames nad analüüsivad, kodifitseerivad ja töötavad välja juhtpõhimõtteid. Tahaksin juhtida teie tähelepanu ühele olulisele dokumendile, mis käsitleb usuliste organisatsioonide õigussubjektsust ja

autonoomiat.⁷ OSCE ODIHR on välja töötanud ka suunised usuvabaduse ja julgeoleku kohta⁸. Need põhimõtted aitavad protsessis osalevatel sidusrühmadel paremini mõista nn punaseid jooni ja potentsiaalselt diskrimineerivaid norme.

Kokkuvõtteks tuleks märkida järgmist. Õigus usu- ja veendumuste vabadusele mitte ainult ei kaitse nende veendumuste kandjaid – see paneb neile ka teatud kohustused. Sageli lubavad mõned endale usuvabaduse varjus väljendada vihkamist ja teiste vastu isegi vägivalda kasutada, kuid see on vastuvõetamatu. Siis on riigil mitte ainult õigus, vaid ka kohustus sellist käitumist maha suruda. Usuühendused peaksid samuti panustama rahu tagamise, demokraatlikusse arengusse, ning vältima diskrimineerimist.

Kõik tõsised konfliktid ja vapustused põhjustavad ühiskonnas polariseerumist ja radikaliseerumist, eri liiki äärmusluse ja fundamentalismi kasvu. Kõigi ühiskonnaliikmete ülesanne on töötada polariseerumise ületamise ja avaliku dialoogi hõlbustamise nimel. Oluline on selles protsessis tegutseda proaktiivselt.

⁷ Suunised usu- ja usukogukondade õigussubjektsuse kohta [Elektroniline ressurss] // OSCE demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo (ODIHR). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/0/145431.pdf> (vaadatud 10.02.2025).

⁸ Religiooni- või usuvabadus ja julgeolek. Policy Guide [Elektroniline ressurss] // OSCE demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo (ODIHR). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/436577.pdf> (vaadatud 10.02.2025).